Exil a identita

Ondřej Haváč

MASARYKOVA
UNIVERZITA

516

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Exil a identita

Posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku

Ondřej Haváč

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2022

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Haváč, Ondřej, 1985-
Exil a identita : posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku / Ondřej Haváč. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2022. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 516)
Anglické resumé
Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0037-0 (online ; pdf)

* 314.15-026.49 * 314.15-026.49:32 * (=162.3) * 364-786-054.72 * 316.72/.75:314.15-026.49 * 316.347 * 316.344.8(=162.3) * 316.73 * 159.923.2 * 930.2-028.16 * 303.446 * (437) * (437.3) * (436) * (494) * (048.8)
– exil – Československo – 1968-1989
– politická emigrace – Československo – 1968-1989
– Češi – Rakousko – 20. století
– Češi – Švýcarsko – 20. století
– integrace imigrantů – Rakousko – 1968-1989
– integrace imigrantů – Švýcarsko – 1968-1989
– národní identita – Česko – 1968-1989
– češství
– exilový kulturní život
– asimilace (sociologie)
– identifikace (psychologie)
– orální historie
– komparativní výzkum
– monografie

325 - Mezinárodní migrace, exil, kolonizace [15]

Recenzovali: prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc. (Univerzita Palackého v Olomouci)
doc. PhDr. Pavel Mücke, Ph.D. (Univerzita Karlova)

© 2022 Masarykova univerzita, Ondřej Haváč

ISBN 978-80-280-0037-0
ISBN 978-80-280-0036-3 (brožováno)
ISSN 1211-3034 (print)
ISSN 2787-9291 (online)
https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0037-2022

Obsah

1 ÚVOD 11

2 IDENTITA POD LUPOU 14
2.1 Za vším hledej... 14
2.2 Různé cíle, odlišné cesty 15
2.3 Předmět bádání 16
2.4 Stanovení hypotéz 17
2.5 Prameny a strategie sběru dat 17
2.5.1 Komparativní metoda 18
2.5.2 Prameny k tématu integrace 19
2.5.3 Orálněhistorické prameny k tématu národní identity 21
2.5.4 Strategie sběru dat a použitá metoda 22
2.5.5 Kritéria výběru narátorů 23
2.5.6 Metodika vedení rozhovorů a způsob nahrávání 24
2.5.7 Narátoři: seznam účastníků výzkumu 25
2.6 Literatura 26

3 UJASNĚNÍ POJMŮ 30
3.1 Emigrace a exil 31
3.2 Češi, Slováci a Čechoslováci 34
3.3 Asimilace a integrace 37
3.3.1 Asimilace 38
3.3.2 Integrace 40
3.4 Identita a národní identita 41
3.5 Paměť, vyprávění a orální historie 44
3.5.1 Paměť 44
3.5.2 Rozhovor jako dialog 47
3.5.3 Vyprávění a reprezentace 48
3.5.4 Struktura vyprávění 49

4 POSRPNOVÝ EXIL 51
4.1 Vliv pražského jara 52
4.1.1 Polednový vývoj ve vzpomínkách 53
4.1.2 Reakce Západu 55
4.1.3 Invaze jako zlomová životní událost 58
4.1.4 Konec nadějí 60
4.2 Motivy k odchodu 63

4.2.1 Strach z budoucího vývoje 63
4.2.2 Zklamání z ukončení pražského jara 65
4.2.3 Uplatnění 66
4.2.4 Návrat, nebo exil? 67
4.3 Rakousko 70
4.3.1 Reakce rakouské politické reprezentace 70
4.3.2 Rakouské velvyslanectví v Praze 73
4.3.3 Pomoc uprchlíkům 74
4.3.4 Situace ve Vídni 75
4.3.5 Pomoc UNHCR 78
4.3.6 Vyčkávání 80
4.3.7 Druhá vlna 81
4.4 Švýcarsko 82
4.4.1 Reakce švýcarské politické reprezentace 82
4.4.2 Přijímání československých uprchlíků 85
4.4.3 Změna přístupu k uprchlíkům 89
4.5 Komparace 90

5 INTEGRACE 91
5.1 Strukturální integrace 92
5.1.1 Solidarita 92
5.1.1.1 Rakousko: tradice humanitární pomoci 93
5.1.1.2 Švýcarsko: Tschechoslowakeneuphorie 94
5.1.2 Politický azyl a občanství 96
5.1.2.1 Rakousko. 98
5.1.2.2 Švýcarsko 99
5.1.3 Pracovní trh 101
5.1.3.1 Rakousko. 103
5.1.3.2 Švýcarsko 104
5.1.4 Ubytování a prostorová koncentrace 106
5.1.4.1 Rakousko. 107
5.1.4.2 Švýcarsko 109
5.1.5 Vzdělání 110
5.1.5.1 Rakousko. 110
5.1.5.2 Švýcarsko 113
5.1.6 Komparace 114
5.2 Kulturní integrace 115
5.2.1 Znalost jazyka 116
5.2.1.1 Rakousko. 116
5.2.1.2 Švýcarsko 118
5.2.1.3 Komparace 121

5.2.2 Kulturní blízkost 122
5.2.2.1 Rakousko: zákon o národnostních menšinách a „šok malých rozdílů“ 122
5.2.2.2 Švýcarsko: vystřízlivění 125
5.2.3 Komparace 129
5.3 Sociální integrace 130
5.3.1 Rakousko 131
5.3.1.1 Členství v zájmových organizacích. 131
5.3.1.2 Členství v církevních organizacích. 131
5.3.1.3 Osobní rovina 132
5.3.1.4 Smíšená manželství 133
5.3.2 Švýcarsko 134
5.3.2.1 Členství v zájmových organizacích 134
5.3.2.2 Členství v církevních organizacích 135
5.3.2.3 Osobní rovina. 136
5.3.2.4 Smíšená manželství. 136
5.3.3 Komparace 137
5.4 Identifikační integrace 138
5.4.1 Rakousko 138
5.4.2 Švýcarsko 140
5.4.3 Komparace 142
5.5 „Navrátilci“ 142
5.5.1 Návraty z exilu před rokem 1968 143
5.5.2 Návraty po srpnu 1968 144
5.6 Význam solidarity 148

6 ČESKOSLOVENSKO VE VYPRÁVĚNÍ 150
6.1 Identita a identifikace 150
6.2 Identifikace se státem 152
6.2.1 Dětství a dospívání v diktatuře (1948–1960) 153
6.2.1.1 Znárodňování 154
6.2.1.2 Kolektivizace. 155
6.2.1.3 Politické procesy 155
6.2.1.4 Smrt Stalina a Gottwalda 157
6.2.1.5 Měnová reforma 158
6.2.2 Doba tání a šedesátá léta (1960–1968) 159
6.2.3 Československo vzdálené (1968–1989) 163
6.2.3.1 Nostalgie, strach a bezčasí 163
6.2.4 Postoj ČSSR k „emigrantům“ 166
6.2.4.1 Aktivity Státní bezpečnosti „proti ideodiverzním centrům“ . . 168
6.2.4.2 Směrnice o úpravě právního postavení exulantů 171

6.2.4.3 „Emigrantské sny“ 175
6.2.5 Česká republika blízká (1989–současnost) 176
6.2.5.1 Sametový zlom a návraty. 176
6.2.5.2 „Vy jste si tam žili“ 178
6.2.5.3 Rozpad Československa 179
6.2.5.4 Současnost: Evropská unie a otevřené hranice 180
6.2.6 Závěr 182

7 NÁROD V EXILU 184
7.1 Identifikace s českým národem 184
7.2 Česká menšina v Rakousku 185
7.2.1 „Vítězný únor“ a rozkol v menšině 187
7.2.2 Poúnorový exil v Rakousku 189
7.2.3 Jaro a srpen roku osmašedesát 191
7.2.4 Rozdílný pohled na svět 193
7.2.5 Charta 77 196
7.2.6 Nevítaní bojovníci 198
7.2.7 Češi jako národnostní menšina 200
7.2.8 Závěr 201
7.3 Češi ve Švýcarsku 202
7.3.1 České spolky ve Švýcarsku do roku 1948 202
7.3.2 Krajanské hnutí za druhé světové války 204
7.3.3 Reakce krajanů na únorový převrat 206
7.3.4 Poúnorový exil ve Švýcarsku 208
7.3.5 Než přišlo jaro 209
7.3.6 Krajanské hnutí v roce 1968 210
7.3.7 Nový náboj 214
7.3.8 Sedmdesátá a osmdesátá léta ve Švýcarsku – Sokolská župa Švýcarská 216
7.3.9 Sedmdesátá a osmdesátá léta ve Švýcarsku – nové spolky 217
7.3.10 Charta 77 a uprchlíci v osmdesátých letech 218
7.4 Komparace: Český posrpnový exil ve Švýcarsku a v Rakousku 222
7.5 Vyvrácení hypotézy 224
7.6 Národní identita v rozhovorech 226
7.6.1 Český jazyk 226
7.6.2 Česká kultura 230
7.6.2.1 Spolky a kulturní aktivita 230
7.6.2.2 Česká kultura v naracích. 232

8 ZÁVĚREČNÉ SHRNUTÍ 234
8.1 Kategorie integračního procesu 235

8.2 Solidarita 237
8.3 Navrátilci 238
8.4 Česká identita jako kategorie praxe 238
8.5 Identifikace se státem 239
8.6 Identifikace s národem 240
8.7 Sebeporozumění 242

SUMMARY 244

BIBLIOGRAFIE 249

SEZNAM ZKRATEK 262

SEZNAM TABULEK 264

SEZNAM OBRÁZKŮ 265

1 ÚVOD

„Historie je reálná, pokud je o individuálních lidech. Problém s velkými čísly je, že vám smažou tu individualitu.“

(Timothy Snyder, Hydepark ČT24, 3. 10. 2015)

Když se otec budoucí režisérky a scenáristky Zuzany Brejchové krátce po sovětské invazi do Československa v srpnu 1968 rozhlédl po rozstříleném bytě, bylo mu podle slov jeho dcery jasné, že musí pryč. O pár dnů později se rodina připojila k proudu uprchlíků směřujících k rakouským hranicím, které otevřelo, stejně jako většina západního světa, v tu dobu odcházejícím Čechům a Slovákům náruč. Dnes sedí tehdy čtrnáctiletá Zuzana Brejchová ve vídeňské kavárně Ritter a při šálku „wiener Brauner“ popisuje plynulou češtinou tazateli svůj životní příběh odehrávající se většinu jejího života v rakouském hlavním městě. Její poutavé vyprávění otevřelo novou cestu mému výzkumnému projektu, na jehož konci byly desítky nahraných rozhovorů, prostudované stovky stran archivních materiálů a jehož výsledkem se stala tato monografie. Hlavní roli v ní hrají osudy těch, kteří odešli po 21. srpnu 1968 a spojili svůj život s novou hostitelskou zemí, v tomto případě s Rakouskem nebo Švýcarskem.

Jedním z cílů této publikace je popsat a objasnit integrační proces, kterým tito lidé procházeli a poukázat (za použití komparativní metody) na rozdíly jeho průběhu v Rakousku a Švýcarsku. Druhým záměrem knihy, který vychází z analýzy třech desítek nahraných interview metodou orální historie, je zjistit způsob, jakým narátoři prezentovali v rozhovorech českou národní identitu. Jinými slovy v ní jde o pochopení toho, na jakých základech stavěli narátoři, lidé žijící v některých případech za československými hranicemi více než čtyřicet let, svoji příslušnost k českému národu. Jedná se přitom o identitu, která je – slovy sociologů Brubakera a Coopera – kategorií praxe neboli pojmem běžně používaným v sociální komunikaci (stejně jako třída, rasa nebo národ). S odkazem na zmíněné autory

a jejich vlivnou studii *Beyond Identy*[1] jsou pro přesnější rozbor zkoumaného jevu použity pojmy *identifikace a sebeporozumění*.

Výzkumných otázek spojených s oběma zmiňovanými cíli předkládané knihy je celá řada. Například jakým způsobem reagovaly na československé uprchlíky majoritní společnosti v hostitelských zemích a jak toto přijetí ovlivnilo integrační proces? Jak se k nově příchozím postavila česká menšina dané země? Co vůbec znamenalo být Čechem v zemích západní Evropy a jaký byl vztah uprchlíků k bývalé vlasti? Procházel tento vztah během let proměnami? Toto jsou všechno otázky spojené s českým exilem druhé poloviny 20. století, na jejichž základě je strukturována tato kniha.

Její druhá kapitola se věnuje metodologii, použitým pramenům a literatuře, metodice vedení rozhovorů i hypotézám spojeným s exilem a identitou. Rovněž je v ní představena strategie sběru dat nebo kritéria výběru narátorů. Třetí kapitola se zabývá definicí základních teoretických pojmů použitých v této knize: *exil, integrace* a *identita*. Jsou v ní popsány hlavní teoretické koncepce, na kterých byl vytvořen celý výzkumný projekt. Čtvrtá kapitola popisuje z několika hledisek posrpnový exil. Je v ní stručně nastíněn průběh a pád reformního procesu v Československu a jeho recepce v zahraničí, která se odrazila na velmi benevolentním přístupu západních zemí k uprchlické vlně následující bezprostředně po okupaci země. Pozornost v ní je věnována nejen motivům vedoucím jednotlivce k opuštění Československa, ale i krokům rakouské a švýcarské vlády při přijímání posrpnových uprchlíků. Závěrečná komparace poukazuje na řadu shodných rysů mezi oběma zkoumanými hostitelskými zeměmi, včetně obdobného počtu přijatých žádostí o azyl, shovívavého přístupu při jejich udělování, ale i postupné změny postoje těchto zemí k exulantům v průběhu roku 1969.

Pro popis a analýzu integračního procesu, kterému je věnována pátá kapitola, jsem zvolil teorii profesora Friedricha Heckmanna, která mi umožnila popsat integraci nově příchozích do struktur hostitelské společnosti i zachytit její psychologický rozměr. Podle Heckmannovy teorie se proces integrace skládá ze čtyř rovin (strukturální, kulturní, sociální a identifikační), z nichž každá zachycuje jiným způsobem změny, kterými lidé procházejí v průběhu začleňování do cizí společnosti. Jednotlivým rovinám jsou věnovány podkapitoly rozdělené podle komparovaných zemí na integraci uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku. Samostatnou část tvoří potom fenomén, který dle mého názoru stál v základech úspěšného začlenění československých uprchlíků v obou zemích. Spolu s jejich vysokou motivací jím byla obrovská míra solidarity, kterou je zahrnuly hostitelské společnosti. Pojem solidarita je zde analyzována na základě teorie amerického sociologa Jeffreyho Charlese Alexandera.

---

1 Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: *Beyond Identity*. Theory and Society 29, 2000, s. 1–47 [online]. Dostupné z: https://eclass.aegean.gr/modules/document/file.php/SA200/Brubaker%20%26%20Cooper%202000.pdf [cit. 2022-03-03].

Závěrečné kapitoly se zaměřují výhradně na rozbor nahraných rozhovorů a analýzu národní identity, jak ji prezentovali narátoři. V obou pracuji s termínem *identifikace*. Šestá kapitola je věnována míře ztotožnění se narátorů se zemí jejich původu, tedy s Československem. Narace vztahující se k mateřské zemi se zásadně lišily v závislosti na tom, na jaké období narátoři vzpomínali, přičemž identifikace účastníků výzkumu s jejich vlastí doznala zásadní proměny po sametové revoluci a po vstupu České republiky do NATO a EU. Sedmá kapitola rozebírá identifikaci narátorů s českým národem v exilu, respektive s českými komunitami v Rakousku a Švýcarsku. Je v ní stručně nastíněna historie daných komunit a jejich složitý vývoj ve druhé polovině 20. století a poté jsou zde analyzovány mnohdy rozporuplné vzájemné vztahy mezi posrpnovým exilem a ostatními českými skupinami. Závěrečná podkapitola je výhradně věnována „sebeporozumění" narátorů jakožto Čechů žijících za hranicemi bývalého Československa, které bylo před půlstoletím jejich vlastí. Právě pohled osob, pro něž životem v zahraničí přestalo být „češství" samozřejmostí, přidává nový rozměr náhledu na nás samotné. Přitom identita a exil jsou fenomény, které jsou nerozlučně spjaty nejen s českým národem, ale s poválečnou historií Evropy vůbec. Tato publikace přidává další díl do této složité mozaiky moderních dějin.[2]

Na tomto místě bych rád poděkoval především svému bývalému školiteli a vedoucímu disertační práce prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., jehož cenné rady a připomínky mě nasměrovaly ke zdárnému dokončení badatelského úkolu a jehož trpělivost a smysl pro humor mi byly a jsou trvalou inspirací. Dále velký dík patří všem lidem, kteří se podíleli nejrůznějšími způsoby na výsledné podobě této monografie, ať již samotným narátorům, bez nichž by kniha nikdy nebyla napsána, nebo vedoucím oddělení kateder a institutů, se kterými jsem její přípravu mohl konzultovat, či kolegům a přátelům v jednotlivých archivech a knihovnách. Významné místo zde zaujímá rovněž korektorka Marcela Drahošová, která povýšila text po stylistické stránce na jinou úroveň. Speciální dík si zaslouží také The Wirth Institute for Austrian and Central European Studies, který mi poskytl tolik potřebné zázemí a klid pro samotné psaní knihy. V neposlední řadě patří můj vděk mé rodině, a především mé ženě Tereze, která mi vždy byla nezlomnou oporou a rovněž první čtenářkou následujících stran. Vám všem ze srdce děkuji.

2 Migraci v Evropě se mimo mnoha jiných autorů věnuje i profesor nejnovějších dějin a ředitel Institutu pro výzkum migrací a interkulturní studia na univerzitě v Osnabrücku Klaus Jürgen Bade. Z jeho prací vyšlo česky: Bade, Klaus J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha 2005.

2 IDENTITA POD LUPOU

Tato kapitola popisuje, jak badatelská práce probíhala a jakými metodologickým postupy jsem se řídil. Z důvodu dvou rozdílných cílů – zkoumání procesu integrace a analýze utváření národní identity narátorů – jsou různé jak použité metody, tak i sledované historické prameny. Nejprve bude nastíněn integrační proces uprchlíků v hostitelských zemích, založený na pramenech převážně institucionální povahy a komparativní metodě, a následně bude dán prostor rozboru získaných rozhovorů a metodě orální historie.

2.1 Za vším hledej...

Během terénních výzkumů v rakouských a švýcarských městech, které se staly základem této monografie, jsem v pozici badatele navazoval kontakty a nahrával rozhovory s lidmi nejrůznějšího věku i profesí. Ti mi poskytli pomoc nejenom s výzkumem samotným, ale často mi dali během rozhovorů možnost nahlédnout do jejich životů a sdíleli se mnou své životní úspěchy, ale i své pády a obavy. Bez jejich pomoci a zájmu o toto téma by kniha nikdy nevznikla. Přepis a analýza nahraných rozhovorů mě často vedly k zamyšlení a k reflexi vlastních pozic. Každý autor má své důvody, proč se zabývá právě oním tématem. Mě samotného k tématu integrace a národní identity přivedla, jak to občas bývá, žena – Francouzka s alžírskými kořeny a krásnýma černýma očima – s níž sdílet osud znamenalo do budoucna nejen učit se novému jazyku, žít v jiné zemi, ale také přijmout její víru a víru její rodiny. Nutně tak přede mnou vyvstala otázka, zda po této změně budu ještě Čechem. Co to vůbec znamená „být Čechem“? Na jakých pilířích stojí nebo by mělo stát „češství“, aby mohlo být zachováno i v cizí zemi?

Právě zkušenosti a životní příběhy lidí, kteří opustili před dlouhými desetiletími svoji vlast, mi pomáhaly nacházet na tyto složité otázky odpovědi. Tématem českého exilu a emigrace, jeho identitou a utvářením českého národa se zabývala celá řada autorů[3] a tato kniha na jejich bádání navazuje a čerpá z něj důležité podněty a informace. Její přínos tkví v odlišném přístupu ke zmíněným tématům a v kladení jiných výzkumných otázek. Komparace českých exilových skupin a míry jejich začlenění v majoritních společnostech hostitelských zemí, stejně jako prezentování národní identity v rozhovorech, se jako cíle výzkumu vyskytují v odborné literatuře ojediněle, respektive mají jinou podobu.[4]

2.2 Různé cíle, odlišné cesty

Jak již bylo zmíněno v úvodu, tento badatelský projekt sledoval dva cíle. K nim se vážou rozdílné metody a prameny a ty dělí tuto předkládanou knihu na několik propojených částí, které se ovšem vzájemně doplňují. Prvním tématem byla integrace českých[5] uprchlíků, kteří přišli v emigrační vlně koncem šedesátých let, do majoritní rakouské a švýcarské společnosti. Jednalo se přitom o zkoumání integrace na několika úrovních – analyzovány byly kroky vládních i nevládních organizací při přijímání uprchlíků, postoje českých spolků a krajanských organizací, stejně jako aktivity nově příchozích v hostitelských zemích. Komparativní metodou byly následně hledány podobnosti a rozdíly v integraci uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku. Oproti magisterské práci, ve které jsem se zabýval výhradně Čechy žijícími ve Vídni,[6] je optika této monografie jiná, zaměřená více na získaný orálněhistorický materiál. Druhým cílem je zde totiž zjištění, jakým způsobem je

3 Českým exilem, krajanskými sdruženími a migrací se kromě akademiků sdružených kolem Centra pro československá exilová studia při Katedře historie FF UPOL zabývá i Stanislav Brouček z Etnologického ústavu AV ČR, který na tato témata napsal několik monografií. O národním obrození a utváření českého národního vědomí se můžeme dočíst v dílech vynikajících historiků, jako byli Miroslav Hroch, Arnošt Gellner, Vladimír Macura nebo Jiří Rak.

4 O začleňování a komparaci etnických skupin do majoritních společností v západní Evropě pojednává výborná kolektivní monografie Lucassen, Leo – Feldman, David – Oltmer, Jochen (eds.): *Paths of Integration. Migrants in Western Europe 1880–2004.* Amsterdam 2006. Utvářením (specificky židovské) identity v naraci se zase zabývala Eleonóra Hamar z brněnské Masarykovy univerzity. Viz Hamar, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit.* Praha 2008.

5 Ačkoliv se v pramenech v rakouských a švýcarských archivech hovoří o uprchlících z Československa jako o Čechoslovácích (*tschechoslowakische Flüchtlinge*), předmětem mého výzkumu byli především čeští uprchlíci a jejich exilové organizace. Slovenský exil, který byl ovlivněn existencí Slovenské republiky (1939–1945) a poválečným vývojem, zakládal ve druhé polovině 20. století vlastní organizace, nejvýznamnější z nich byl Světový kongres Slováků, ustavený roku 1970. O vztahu českého a slovenského exilu viz například Špetko, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí. Jej vzťahy k českej emigrácii a k Čechom.* Praha 1994. Více k pojmům „český, slovenský a československý exil“ nabízí třetí kapitola této knihy.

6 Haváč, Ondřej: *Vídeňští Češi po 40 letech. Národní identita a integrační proces v naraci českých uprchlíků*

prezentována během rozhovoru národní identita jako kategorie praxe, respektive jaké prvky vybírají narátoři pro zdůraznění své sounáležitosti s českým národem. Snahou bylo rovněž zjistit, zda mezi narátory žijícími ve Švýcarsku a Rakousku existovaly v konstruování přináležitosti k národu nějaké rozdíly, popřípadě zda narátoři kladli důraz na různé (nebo podobné) prvky, které pro ně samotné konstituovaly národní identitu.

2.3 Předmět bádání

Předmětem výzkumu jsou čeští posrpnoví uprchlíci, kteří opustili Československo po invazi vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a usadili se v Rakousku nebo Švýcarsku. V průběhu badatelského projektu přibyly z důvodu komparace ještě další dvě skupiny českého exilu. První z nich představují narátoři, kteří opustili nebo byli nuceni opustit zemi svého původu po komunistickém převratu v roce 1948 a stali se tak součástí poúnorové emigrační vlny, druhou skupinu tvoří signatáři Charty 77, respektive osoby, které se dostaly za hranice koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let. Tyto dvě skupiny byly do výzkumu zahrnuty z několika důvodů. Především měly vztahy mezi tzv. starousedlíky a nově příchozími po roce 1968 vliv na integrační proces posledně zmiňovaných a charakter těchto vztahů výrazně formoval podobu českého posrpnového exilu.[7] Studium pramenů i odborné literatury tuto tezi potvrdilo.[8] Významné bylo pro knihu také sledování osudů signatářů Charty 77 a uprchlíků z ČSSR, kteří přicházeli do Rakouska a Švýcarska koncem sedmdesátých a v polovině osmdesátých let. Pro emigraci se rozhodovali za jiných vnitropolitických okolností, a proto i jejich začleňování do majoritní společnosti probíhalo jiným způsobem. Jejich pohled a životní příběhy přidaly této publikaci nový rozměr. Nejenže pomohly formování hypotéz, ale určily i směr dalšího výzkumu. Platilo rovněž, že tito „českoslovenští uprchlíci" navazovali vztahy především s lidmi spojenými s posrpnovým exilem.

---

po roce 1968. Diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2011 [online]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/180640/ff_m/ [cit. 2017-07-12].

7 O vztahu obou emigračních vln například: Starek, Jana: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*. In: Basler, H. – Brandeis, M. – Kroupa, J. – Starek, J. (eds.): Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny. / Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe. Wien – Praha 2006, s. 300–323.

8 Mnoho příkladů vzájemných antipatií je možné nalézt například ve spolkovém tisku. Viz Jonáš, Josef: *Protestujeme*! Vídeňské svobodné listy 31, 2. 8. 1968, s. 1, anebo *K otázce politických a sociálních práv*. Krajanské noviny 4, 24. 2. 1977, s. 5.

2.4 Stanovení hypotéz

Během terénního výzkumu v Rakousku mě zaujalo konstatování několika odborníků, že Češi v Rakousku představují příklad úspěšné integrace. Proč tomu tak je? Jaké byly důvody jejich úspěšné integrace? K zodpovězení těchto otázek jsem stanovil následující hypotézu:

> ***Důvodem úspěšného začlenění většiny posrpnových uprchlíků do rakouské a švýcarské společnosti bylo především velmi vstřícné přijetí v obou hostitelských zemích a velká míra solidarity jejich obyvatel s nově příchozími (podle teorie Jeffreyho C. Alexandera). Tato solidarita následně umožnila snadnější identifikaci uprchlíků s hostitelskou zemí.***

Druhá hypotéza, kterou jsem formuloval, reflektuje identifikaci narátorů s bývalou vlastí a týká se tématu národní identity. Vychází z nahraných semistrukturovaných rozhovorů pořízených během tří terénních výzkumů v Rakousku, Švýcarsku a České republice:

> ***Pocit sounáležitosti se zemí původu je u exulantů i přes dlouhá léta strávená za jejími hranicemi stále přítomný.***

Závěrečná hypotéza vychází z pozorování vzájemných vztahů jednotlivých skupin české menšiny ve Vídni zaznamenaného v průběhu terénního výzkumu v rakouském hlavním městě v roce 2011:

> ***Bylo to právě rozdílné vnímání národní identity, které vytvářelo mezi jednotlivými českými skupinami v exilu („osmačtyřicátníky“, „osmašedesátníky“, chartisty) vzájemnou nedůvěru a v některých případech až do dnešní doby přetrvávající antipatie. Ty byly v Rakousku znásobeny existencí a činností prorežimních menšinových spolků a organizací.***

2.5 Prameny a strategie sběru dat

Tato podkapitola je rozdělena do dvou částí. Nejprve zde přestavím použité prameny k tématu integrace posrpnových uprchlíků v Rakousku a Švýcarsku a následně se budu věnovat rozboru nahraných rozhovorů, které tvořily páteř výzkumu zabývajícího se tématem národní identity. Důvodem pro toto dělení je kromě přehlednosti především rozdílná povaha orálněhistorických pramenů, u kterých je nezbytné věnovat prostor i způsobu jejich získávání a formě následného přepisu.

2.5.1 Komparativní metoda

Závěry, ke kterým jsem došel po dokončení diplomové práce zabývající se Čechy žijícími ve Vídni, mě postavily před řadu otázek týkajících se tématu českého exilu. Ty ovšem nebylo možno zodpovědět bez porovnání s ostatními českými exilovými skupinami. Zajímalo mě například, do jaké míry byla situace posrpnových uprchlíků ve Vídni shodná se situací ostatních českých skupin v jiných městech a zemích. Čelili rozdílným problémům? A jakým způsobem probíhalo jejich začleňování do majoritní společnosti? Tyto otázky mě vedly k rozšíření původního tématu o Čechy, kteří se po sovětské invazi usadili ve Švýcarsku, a k použití komparativní metody. V rámci premisy, že *„srovnávat lze jen celky stejného druhu"*,[9] padla při přípravě projektu disertační práce v rámci předběžného sběru dat o českých exilových skupinách v západní Evropě volba na krajanskou komunitu ve Švýcarsku. Důvodů bylo několik, ale tím hlavním se stal počet československých žadatelů o azyl. Obě země si totiž za svoji cílovou destinaci zvolilo přibližně stejné množství českých a slovenských uprchlíků, a to kolem 11 000. Očekával jsem, že obdobná velikost uprchlické vlny bude mít i podobný vliv na integrační proces. Byly zde ovšem i další důvody. Jednak vlády obou zemí, Rakouska i Švýcarska, zavedly vstřícnou politiku vůči prchajícím občanům Československa a stejně tak i společnosti v daných zemích jim slovy pamětníků *„otevřely svoji náruč"*,[10] což v praxi znamenalo, že rakouské i švýcarské úřady poskytovaly azyl, právo pobytu i pracovní povolení doslova na požádání.[11] Zároveň je v obou případech integrace posrpnových uprchlíků považována za úspěšnou.

Tyto podobnosti mě tedy vedly ke komparaci procesu integrace, kterým nově příchozí v obou zemích procházeli, na základě teorie Friedricha Heckmanna. Podle ní jsem obě skupiny komparoval v několika rovinách. Analyzoval jsem kroky rakouské a švýcarské vlády ve vztahu k československé krizi a masivní uprchlické vlně. Zde byla porovnávána nejrůznější vládní nařízení, která ovlivnila přístup místních úřadů k československým uprchlíkům. Dále jsem porovnával kroky nejrůznějších místních vládních i nevládních organizací a také českých krajanských spolků ve vztahu k příchozím Čechům a Slovákům. Zabýval jsem se též přístupem předních českých spolků a jejich představitelů, pomocí nebo naopak odmítáním posrpnových uprchlíků starousedlíky. Komparace se rovněž dotkla samotných účastníků posrpnové uprchlické vlny v Rakousku a Švýcarsku. Porovnával jsem

9 Scholz, Milan: *Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika*. Sociální studia 1/2009 [online]. Dostupné z: https://migraceonline.cz/doc/komparativni_pristup.pdf [cit. 2022-03-03].

10 Například Soukromý archiv autora, rozhovor s Helenou Medkovou, Praha 21. 3. 2014.

11 Viz Bumová, Ivica: *Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963–1983 (s dôrazom na Západoslovenský kraj)*. In: Luther, D.: E/migrácie a Slovensko. Diverzita ako faktor transformácií identít. Bratislava 2006, s. 41–74.

jejich začátky v nové zemi, hledání zaměstnání, učení se cizímu jazyku i schopnost navázat nové vztahy během integračního procesu.

2.5.2 Prameny k tématu integrace

Při sběru dat k tématu integrace československých uprchlíků a jejich následném zpracování jsem postupoval v několika krocích, které odpovídaly jednotlivým úrovním stanoveným Heckmannovou teorií a každou z úrovní jsem porovnával z hlediska situace uprchlíků v Rakousku a ve Švýcarsku. Vzhledem k tomuto dělení se lišil i typ použitých pramenů. Reakci národních vlád na československou krizi a masivní uprchlickou vlnu a následně vydaná související nařízení, statistiky počtu přijatých uprchlíků a postup vůči nim popisují prameny institucionální povahy. Jde většinou o zápisy z jednání vlád, o nařízení a statistiky ministerstev vnitra a zahraničních věcí, které jsou uloženy uložené v rakouském státním a švýcarském spolkovém archivu (Österreichisches Staatsarchiv, Schweizerisches Bundesarchiv), doplňují je údaje z českého Archivu bezpečnostních složek.[12] Záznamy o integraci signatářů Charty přijímaných v Rakousku od druhé poloviny roku 1977 se nacházejí převážně v archivu Bruna Kreiského (Kreisky-Archiv) ve Vídni ve fondu Länderboxen: CSSR.[13]

O činnosti spolků a krajanských sdružení a o jejich pomoci uprchlíkům existuje celá řada pramenů uložená v archivech těchto organizací nebo ve specializovaných archivech, jako jsou například Výzkumné středisko historických menšin (Forschungszentrum für Historische Minderheiten)[14] ve Vídni nebo Centrum pro československá exilová studia při Katedře historie FF Univerzity Palackého v Olomouci či Gruntoradovo Libri Prohibity. Mezi nejdůležitější prameny uložené v těchto archivech patří spolkový tisk, v němž je možno se dočíst nejenom o konkrétní pomoci uprchlíkům, nabídkách ubytování, ošacení či práce, ale i o reakci většinové společnosti na nově příchozí.

V Rakousku reprezentoval spolkový tisk zároveň jednotlivé skupiny rozdělené české menšiny, které vydávaly vlastní noviny. Na jedné straně zde existovaly *Vídeňské svobodné listy*, založené po druhé světové válce (1946).[15] Ty patřily zásluhou

12 V Rakousku se jednalo o prameny z Österreichisches Staatsarchiv Wien (= ÖStA), Bundesministerium für Inneres 1945–2002, Flüchtlingswesen; ve Švýcarsku to byly archiválie ze Schweizerisches Bundesarchiv Bern (= SBB), Politische Flüchtlinge: Tschechoslowakische Flüchtlinge.

13 Kreisky-Archiv (= KA), Länderboxen: CSSR, Box 6, Charta 77, sg. 31/10.

14 Archiv Forschungszentrum für historische Minderheiten Wien, fond Pozůstalost Karla Mataly, Tschechen in Wien. Nach amtlichen Zählungen 1880–1981, sg. 13/662. Zároveň mi Jana Stárková a Matěj Kundračik pracující pro FzHM poskytli vedle cenných rad i šest autorizovaných rozhovorů s Čechy žijícími ve Vídni (Dáša Vokatá, Jiří Chmel, Jan Brabenec, Přemysl Janýr, Ota Koutný a Robert Urbánek).

15 Za poskytnutí těchto listů vděčím šéfredaktorce Haně Herdové.

svých šéfredaktorů, sociálních demokratů Josefa Petrů a Josefa Jíravy, ke hlasitým kritikům politického vývoje v Československu po únorovém převratu a byly vydávány Menšinovou radou české a slovenské větve v Rakousku. Jako odezva na sílící kritiku kroků KSČ byl v květnu 1948 českými komunistickými funkcionáři ve Vídni založen týdeník *Vídeňské menšinové listy*, který se stal hlavním tiskovým orgánem hájícím politiku nového československého vedení. Od roku 1972 nesly listy název *Krajanské noviny. Časopis pro přátelství, svébytnost a svornost* a vycházely nejdříve jako čtrnáctideník a pak jako měsíčník. Dalším periodikem využitým při komparaci byl *Informační bulletin Kulturního klubu Čechů a Slováků v Rakousku* (později *Kulturní klub: Informační časopis Čechů a Slováků v Rakousku*), vydávaný od roku 1982, který se stal jedním z hlavních tiskových orgánů české posrpnové emigrace.[16] U jeho zrodu, stejně jako u založení samotného Kulturního klubu, stál sociální demokrat Přemysl Janýr, který pak po dlouhou dobu určoval jeho podobu. Na stránkách těchto zmíněných periodik můžeme vypozorovat polemický tón odrážející rozpory nejen mezi starousedlíky, ale i mezi nimi a nově příchozími. Tyto rozpory proces integrace výrazně ovlivnily.

Pro vykreslení situace Čechů ve Švýcarsku po roce 1968 jsem využíval především časopis *Zpravodaj*, který vznikl nejprve jako stručný informační bulletin pro potřeby uprchlíků pobývajících v různých švýcarských kantonech, následně se z něho stal krajanský časopis celošvýcarského významu. Dodnes tento časopis poskytuje dobrý přehled o aktivitách různých krajanských spolků a o událostech, které mají vliv na českou komunitu ve Švýcarsku. Kromě tohoto periodika jsem měl k dispozici i různé archiválie krajanských spolků, jako zápisy z jednání, pozvánky na kulturní akce či stanovy jednotlivých krajanských organizací.[17]

Jak integrační proces působil na samotné uprchlíky, jak se v nové zemi orientovali, jak jednali a co očekávali – to vše je možné najít v nejrůznějších pramenech osobní povahy, od autobiografií až po osobní korespondenci. V rámci této badatelské práce jsem čerpal z materiálů Československého dokumentačního střediska Viléma Prečana a materiálů Moravského zemského muzea. Jedinečné je také DVD, které mi poskytl narátor Petr Cejnar, s nahrávkou dvouhodinového rozhovoru uskutečněného v rámci orálněhistorického projektu *MenschenLeben*. Projekt organizoval v roce 2009 profesor Gerhard Jagschitz z Institutu soudobých dějin Vídeňské univerzity.[18]

K vybraným (a v očích pražského režimu nebezpečným) osobám shromažďovala podrobné informace Státní bezpečnost a ty se nacházejí v Archivu bezpečnostních složek. Z nich jsem pro předkládanou knihu využil archiválie uložené ve fon-

16 Více o menšinovém tisku viz Starek, J.: *Česká menšina a československý exil po roce 1968 ve Vídni*, s. 300–323.

17 Například Archiv Besedy Svatopluka Čecha. Almanach 1910–2010.

18 Audiovizuální archiv Technického muzea ve Vídni, rozhovor s Petrem Cejnarem vedl Robert Schlesinger, 22. 6. 2009. Sbírka Österreichische Mediathek, MenschenLeben.

dech Objektové svazky a Svazková agenda hlavní správy rozvědky. Analyzoval jsem především obsáhlý svazek „Demokrat“, vedený Státní bezpečností na Přemysla Janýra, který čítá několik set stran. Informace získané z Archivu bezpečnostních složek jsem využil nejen pro rozbor motivů vedoucích československé občany k odchodu, či naopak návratu do země, k popisu situace českého exilu v sedmdesátých a osmdesátých letech, ale i pro analýzu faktorů ovlivňujících míru identifikace narátorů s Československem.

2.5.3 Orálněhistorické prameny k tématu národní identity

S prameny získanými metodou orální historie, která je založena na nahrávání, přepisu a analýze rozhovorů s narátory – pamětníky, jsou spojena specifika, jichž si každý, kdo s touto metodou pracuje, musí (nebo by měl) být vědom.[19] Ať již jde o samotné údaje obsažené v rozhovorech, které jsou „bytostně subjektivní“,[20] o podíl tazatele na utvářeném rozhovoru, nebo o selektivní charakter lidské paměti; to vše jsou faktory, s nimiž se musí badatel vypořádávat. I přes kritiku této metody,[21] respektive jejího nesprávného používání, má dnes orální historie své místo mezi uznávanými historickými metodami. Nadto získala tato metoda v České republice institucionální základnu v podobě Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a České asociace orální historie. Zároveň se vyučuje jako samostatný obor na FHS UK.

Dnes existuje o orální historii i o způsobu vedení rozhovorů celá řada odborných publikací. Ty ji definují *„zároveň jako historickou metodu, způsob práce s prameny a formu vedení výzkumu zasahující mezi různé vědecké obory“*.[22] Především se ale jedná o metodu kvalitativního výzkumu, která je schopna zachytit *„historii v perspektivě*

---

19 Nejlépe vystihl specifičnost orální historie a životopisných vyprávění jako historických pramenů italský profesor americké literatury Alessandro Portelli v příspěvku *Co činí orální historii odlišnou*. Viz Portelli, Alessandro: *What makes oral history different.* In: Perks, R. – Thomson, A. (eds.): The Oral History Reader. London – New York 1998, s. 63–74.

20 Mücke, Pavel – Vaněk, Miroslav – Pelikánová, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie.* Praha 2007, s. 21.

21 Například Gruber, Jan: *Orální historie mezi aktivismem a akademismem*. Dějiny – Teorie – Kritika, 2013/2, s. 275–280.

22 *„Oral History ist zugleich eine Methode, eine Quellenart und ein interdisziplinäre Forschungsfeld. Interviews mit Zeitzeuginnen und -zeugen zu führen und diese auszuwerten, macht die Methode aus; die bei den Interviews entstehenden Bänder oder digitalen Aufzeichnungen und die von wiederum ins Schriftliche gezwungenen Transkriptionen stellen die Quellen dar, auf denen Oral History basiert.“* Viz Obertreis, Julia – Stephan, Anke: *Die Methodik der Oral History und die Erforschung (post)sozialistischer Gesellschaften*. In: Obertreis, J. – Stephan, A. (eds.): Erinnerungen nach der Wende. Oral History und (post)sozialistische Geselschafte. Essen 2009, s. 9. Mezi další literaturu zabývající se orální historií patří například Abrams, Lynn: *Oral History Theory*. New York 2010; Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha 2011.

aktéra",[23] jejímž hlavním úkolem je „*objasnit, jak se lidé v daném prostředí a situaci dobírají toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své všednodenní aktivity a interakce*".[24] Druhá část této knihy, která se zabývá konstrukcí národní identity během rozhovoru, je proto postavena především na orálněhistorických pramenech.

2.5.4 Strategie sběru dat a použitá metoda

Většina rozhovorů s narátory – účastníky posrpnové emigrační vlny a signatáři Charty 77 – byla pořízena během tří terénních výzkumů v rozmezí let 2011–2014. První z nich proběhl v rámci programu Freemovers ve Vídni v září 2011 ještě jako součást diplomového projektu *Češi ve Vídni po roce 1968* a byl zaštítěn Vídeňskou univerzitou, respektive ředitelem Ústavu pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte) profesorem Oliverem Rathkolbem. Během tohoto výzkumu se podařilo metodou sněhové koule (*snowball sampling*) získat množství kontaktů na příslušníky české menšiny a uskutečnit 15 semistrukturovaných rozhovorů, z čehož devět bylo nahrávaných metodou orální historie.

O dva roky později navázal na získané kontakty druhý terénní výzkum, tentokrát vedený v rámci disertačního projektu podporovaného Historickým ústavem Masarykovy univerzity. Sněhová koule se za tu dobu již rozrostla natolik, že bylo možné kontaktovat narátory na základě diferencovanějších kritérií a nahrané rozhovory tak pokryly daleko větší spektrum Čechů žijících v Rakousku. Nahráno bylo dalších 10 rozhovorů, z nichž tři představovaly „druhé sezení" a vyvinuly se v plnohodnotná životopisná vyprávění.

Závěrečný terénní výzkum, realizovaný v srpnu 2014, směřoval za krajany do Švýcarska. Rozdíl mezi oběma zeměmi byl již v samotném průběhu oslovování narátorů. Oproti postupnému navazování kontaktů na Čechy ve Vídni, kdy se sněhová koule nabalovala jen pomalu a „obezřetně" na základě osobních doporučení, proběhlo kontaktování krajanů ve Švýcarsku nejčastěji přes e-mailové adresy uvedené na stránkách Svazu spolků Čechů a Slováků ve Švýcarsku, který jednotlivé krajanské spolky sdružuje. Ve většině případů jsem na žádost o rozhovor (samozřejmě po představení svého disertačního projektu) obdržel kladnou odpověď a pak jen záleželo na určení konkrétního data a času. Rozhovory, kterých bylo nakonec 13, proběhly v několika švýcarských městech – v Bernu, Ženevě, Curychu a Basileji – a získané poznatky byly pro výzkum a komparaci neobyčejně cenné.

---

23 Pavlásek, Michal: *Promýšlet Veliké Středíště. Etnologická brikoláž sociokulturních aspektů života krajanů v jižním Banátu.* Disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Brno 2013.

24 Hendl, Jan: *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace.* Praha 2005, s. 52.

Vedle těchto tří velkých terénních výzkumů v zahraničí jsem navázal kontakty i s narátory, kteří se po pádu železné opony rozhodli vrátit zpátky do České republiky – s dostatečně velkou „sněhovou koulí" již jejich oslovování nepředstavovalo vážnější problém. Tři rozhovory byly nahrány v Praze, jeden v Brně a jeden v Blansku. Za jedním z narátorů jsem se rovněž několikrát vracel do Vídně. Celkově jsem za čtyři roky práce na tématu českého „posrpnového" exilu uskutečnil téměř pět desítek rozhovorů (48), přitom nahraných a přepsaných interview bylo 36. K použitým rozhovorům musím připočíst ještě šest autorizovaných a přepsaných rozhovorů, které mi pro tento badatelský úkol poskytlo již zmiňované Výzkumné středisko historických menšin ve Vídni.

2.5.5 Kritéria výběru narátorů

Primárním hlediskem při oslovování narátorů byl jejich odchod za hranice v emigrační vlně následující po sovětské invazi 21. srpna 1968, která trvala až do října 1969, kdy československá vláda omezila vydávání cestovních dokladů a upravila platnost výjezdních doložek.[25] Toto časové kritérium bylo důležité z několika důvodů. Všichni narátoři, ať ve Švýcarsku nebo Rakousku, měli podobné motivy k odchodu za hranice, zažili obdobné podmínky v hostitelských zemích, dostalo se jim materiální nebo finanční pomoci a bylo s nimi po právní stránce zacházeno jako se skupinou „československých uprchlíků". Především ale všichni tito narátoři žili v zahraničí v době nahrávání rozhovorů již více než čtyřicet let a je zřejmé, že takto dlouhá doba ovlivnila míru jejich integrace ve společnosti a projevila se i v prezentování národní identity během rozhovorů.

Ačkoliv jsem coby tazatel bral zřetel i na další kritéria – věk narátora v době opuštění země, motivy k odchodu, jeho povolání, náboženské nebo politické přesvědčení – zůstávala hlavním a nejdůležitějším faktorem jeho přináležitost k posrpnové emigrační vlně. V rámci projektu vzniklo i několik rozhovorů jako osobních případových studií s narátory, kteří opustili Československo v poúnorové emigrační vlně, nebo hledali zahraniční azyl v osmdesátých letech. I v těchto případech hrálo primární roli pro jejich výběr časové hledisko odchodu za hranice.

---

25 Konkrétně se jednalo o vládní nařízení (114/1969 Sb.), jež nad rámec platného zákona z roku 1965 (63/1965 Sb.) stanovovalo, ve kterých případech může být odepřeno vydání cestovního dokladu. Stačilo například, aby byla cesta do ciziny „*v rozporu s ochranou bezpečnosti státu, vnitřního pořádku, veřejného zdraví nebo morálky*". Zároveň byla vyhláškou ministerstva vnitra a zahraničních věcí upravena platnost výjezdních doložek (115/1969 Sb.). Obě opatření v konečném důsledku odchody za hranice skutečně omezila. Přesné znění obou dokumentů je k dispozici na stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Viz Vládní nařízení 114/1969 Sb. a Vyhláška ministerstva vnitra a zahraničních věcí 115/1969 Sb. [online]. Dostupné z: http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=114&r=1969 [cit. 2016-01-02].

2.5.6 Metodika vedení rozhovorů a způsob nahrávání

Kontaktování možných narátorů probíhalo především prostřednictvím e-mailu, ve kterém byly popsány hlavní cíle projektu a moje dosavadní publikační činnost – především tedy diplomová práce o Češích ve Vídni, na kterou disertační projekt přímo navazoval. Druhým způsobem oslovování narátorů byl telefonát, který jsem volil v případě, že jsem získal telefonní číslo a mohl se odkázat na doporučení známého či přítele narátora. Jednalo se o narátory, kteří z nejrůznějších důvodů nevyužívali počítač nebo se vyhýbali komunikaci po internetu. Naprostá většina oslovených po představení projektu souhlasila s nahrávaným rozhovorem. Odmítnutí, respektive tichý nezájem, projevili jen dva oslovení narátoři, další tři se z projektu omluvili kvůli časové vytíženosti. Pouze jedenkrát bylo nahrávání na výslovnou žádost oslovené narátorky úplně zrušeno, neboť se již podle svých vlastních slov *„nechtěla k uplynulým událostem znovu vracet“*.

Nahrávání rozhovorů probíhalo nejčastěji u narátorů doma, což byla varianta, které jsem dával přednost z důvodu ničím nerušeného zvuku pořízené nahrávky. Nebránil jsem se ale ani vedení rozhovorů v kavárně či restauraci v okolí narátorova bydliště. Vzhledem ke kvalitnímu diktafonu Olympus (VN-711 PC), na který byly rozhovory pořizovány, okolní šumy v restauracích většinou výpovědní hodnotu nahrávky nesnižovaly. Jen v jednom případě – když si pamětník k vyprávění objednal jídlo – musel být rozhovor přerušen. Kromě rozhovorů s pěti narátory, které byly uskutečněny ve více sezeních a které se vyvinuly v životopisná vyprávění, se jednalo o semistrukturovaná interview realizovaná kvůli omezeným časovým možnostem autora v jednom sezení. Otázky byly rozděleny do několika okruhů, a kromě základních biografických údajů pátraly po příčinách a průběhu odchodu a následném životě v exilu a současně po vztahu narátorů k jejich dřívější vlasti a k někdejším spoluobčanům.

Všechny rozhovory obsahují také záznam o rozhovoru a informace ke způsobu jeho přepisu. Stejně jako u rozhovorů pro diplomovou práci byli i nyní někteří narátoři zaskočeni přepisem, který se snažil *„zachytit stylistická a jazyková specifika narátora“*,[26] a zvažovali svou další účast v projektu. Většinou je pomohlo přesvědčit k pokračování ve spolupráci opětovné ujasnění cílů projektu a zdůvodnění takového způsobu přepisu. I přes tuto snahu však v jednom případě narátor spolupráci ukončil a mě vyzval ke změně povolání.[27]

Ne vždy se ovšem rozhovory podařily podle přání či představy tazatele. O objednaném jídle již byla řeč, jindy zase nahrávání zhatil alkohol, nebo hodinové zdržení tazatele v městské hromadné dopravě, po kterém již narátor ztratil o rozhovor zájem. V jiném případě zase krásný slunný den a vysoká teplota vzduchu

26 Vaněk, M. – Mücke, P.: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 157.

27 Byl jsem vyzván, abych se přeorientoval na obor kuchař-číšník.

svedly pamětníka ke koupání v Dunaji s přáteli a na vyprávění životního příběhu v zaplněné vídeňské kavárně proto nedošlo. Jindy se naopak protáhl rozhovor natolik, že se nepodařilo jej dokončit, protože jej přerušil (pro badatele zpravidla takříkajíc „v tom nejlepším") příchod narátorova kamaráda, příbuzného nebo známého. Ale to vše patří k metodě orální historie, jejímž hlavním pramenem jsou lidé samotní.

2.5.7 Narátoři: seznam účastníků výzkumu

Tabulka 1: Seznam narátorů – Rakousko

Jméno narátora	Rok narození	Místo narození	Rok odchodu do exilu
Ilona Mühlbergerová (roz. Žmolová)	1945	Brno	1956
Zdena Kasparová (rozhovor z roku 2011)	1939	neuvedeno	1968
Zuzana Brejchová	1953	Praha	1968
Milan Ráček (rozhovor z roku 2011)	1943	Zlín	1968
Irena Ráčková (rozhovor z roku 2011)	1943	Považská Bystrica	1968
Petr Cejnar (rozhovor z roku 2011)	1944	Čáslav	1968
Gustav Líbal (rozhovor z roku 2011)	1954	neuvedeno	1968
Vladimír Čevela (rozhovor z roku 2011)	1948	Bystřice pod Hostýnem	1968
Anna Žaloudková	1947	Praha	1968
Helena Baslerová	1950	Jižní Čechy	1968
Ludvík Kavín	1943	Brno	1977
Přemysl Janýr ml.	1949	Praha	1978
Helena Medková	1946	Praha	1978
Ondřej Kohout	1953	Praha	1981
Stanislav Adámek	1962	Brno	1983
Miloslav Korbelík	1953	Ústí nad Orlicí	1988

Tabulka 2: Seznam narátorů – Švýcarsko

Jméno narátora	Rok narození	Místo narození	Rok odchodu do exilu
Hana Sládková-Koželuhová	1928	Praha	1950
Dana Linhartová	1946	Praha	1968
Karel Kukal	1927	Praha	1968
Jaroslav Havelka	1937	Loštice (Šumperk)	1968
Libor Šimeček	1951	Ostrava	1968
Iva Gikalová	1934	Brno	1968
Marie Fischerová	1954	Praha	1976
Petr Chour	1943	Praha	1968